

TASAVVUFÎ BİR TERİM OLARAK FAKR

İsa ÇELİK (*)

ÖZET

Fakr terimi sözlükte, yoksulluk, fakirlik, maddî ve manevî bakımdan muhtaçlık gibi anlamlara gelmekte olup çoğulu "fukûr" dur. Fakir'in kelime anlamı ise, yoksul, aciz ve sıkıntı içinde olan kimse demektir. Çoğulu fukarâdır. İstîlâhî (terim) anlamı, kişinin mevhum olan varlığından kurtulması ve fenâfillâh'a mazhar olmasıdır. Fakir ise, dünyanın peşinde boş yere koştuktan yüz çevirerek, hakikati, yani kendi varoluşunun sırrını soruşturandır. Bir başka deyişle fakir, her şeyden vazgeçerek, Allah Teala'nın rızası ve inayetini araştıran sûfidir.

Mutasavvıflar fakrı maddî ve manevî fakirlik olarak ikiye ayırmıştır. Yahya b. Muaz (258/872) ve Cüneyd-i Bağdadî (297/909) gibi ilk sûfilerden itibaren bu konuya geniş yer vermişlerdir. Hatta sûfilerden bir kısmı fakr'ı makamların en üstünü olarak kabul etmiştir. Ancak, mal mülk sahibi olmak mutasavvıfların işaret ettiği fakra engel değildir. Zira onların kastettiği fakr dünyevî değil, manevidir. Bu anlamdaki fakr düşüncesinin, maddenin önemiyle birlikte yan tesirlerinin de arttığı günümüzde, insanlığın huzuru için bir denge unsuru olma fonksiyonunu icra edebileceği düşünülebilir.

Anahtar Kelimeler: Fakr, fakir, derviş, fakirlik, acz.

Faqr As A Mystical Term

ABSTRACT

The term "faqr" is defined as poverty, poorness, to be in need of something as regards material and spiritual aspects. The plural form of the term is "fuqûr". The lexical meaning of the word faqr is poor, helpless and the person who is in distress. Its plural is "fuparâ". This word's terminological meaning is one's being freed from imaginary existence and attaining "fenâfillâh". The poor person is the one who does not run after the world but investigates the reality, that is inquires the mystery of his own existence. In other words, he is "sûfi" who investigates the Allah's approbation and grace by giving up everything.

Sûfis divided poverty "faqr" into two groups as material faqr and moral faqr. The first sûfis like Yahya b. Muaz (258/872) and Cüneyd-i Bağdadî (297/909) have focused on this issue. Even some of them have accepted faqr as the highest position of the posts. However, having some properties and money is not an impediment for being considered as faqr indicated by some sufis. Infact the faqr they mean is not wordly but spiritual. It can be thought that such considerations might be the element of balance for humanity in our times experiencing the increase of by-effects of material whose importance as well as effect is rising.

Key Words: Faqr, dervish, poverty, helpless, poor

*) Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tasavvuf Anabilim Dalı Araştırma Görevlisi.

Tasavvufî terimler arasında önemli bir yere sahip olan “fakr” kavramının açıklanması ve anlam alanının belirlenmesi ayrıca mutasavvıfların fakr terimine kazandırdıkları farklı anlam boyutlarının ortaya konulmasının faydalı olacağı kanaatindeyiz. Bu makalede, fakr terimini tasavvufî açıdan inceleyecek ve mutasavvıfların kavrama hangi anlamları yüklediklerini tesbit etmeye çalışacağız.

Fakr terimi sözlükte, yoksulluk, fakirlik, ihtiyaç duyulan şeyin yokluğu, maddi ve manevî bakımdan muhtaçlık¹ gibi anlamlara gelmekte olup çoğulu “fukûr”dur. Fakir’in kelime anlamı ise, yoksul, aciz ve sıkıntı içinde olan kimse demektir. Çoğulu fukarâdır². İstılâhta ise fakr, kişinin mevhum olan varlığından kurtulması ve fenâfillâh’a mazhar olmak yerine kullanılan bir tabirdir³. Fakir ise, bu dünyanın peşinde boş yere koştuktan yüz çevirerek, hakikati, yani kendi varoluşunun sırrını soruşturandır⁴. Bir başka deyişle fakir, her şeyden vazgeçerek, Allah Teala’nın rızası ve inayetini araştıran sûfidir⁵.

Meşhur sûfî İsmail-i Ankaravî (1041/1631) fakr teriminin istilâhî anlamıyla ilgili olarak şunları ifade eder: “Fakr, sâlikin hiçbir şeye mâlik olmadığını kabullenmesi, nefsin-den, bütün malî varlığından uzaklaşması ve her şeyin sahibinin mutlak ganî olan Allah (c.c) olduğunu bilmesidir. Kendini yalnız Hak Teâlâ’ya muhtaç bilen sâlik, sâir eşyanın esâretinden kurtulmuş ve gerçek zenginliğe kavuşmuş demektir”⁶. Ahmed Avni Konuk (1357/1938) da şöyle demektedir: Fakr, kişinin Cenâb-ı Hakka olan ifrât-ı aşkı sebebiyle kendi nefsinde fânî ve Hak’la bâkî olmasıdır⁷.

Yukarıda belirtilen fakr teriminin farklı istilâhî tanımlarını şu şekilde özetlemek mümkündür: Dünyadan, top yekun masivadan hiçbir şeye gönül vermeyerek, malik olu-

- 1) Hüseyin b. Muhammed Rağîb el-İsfahanî, *el-Müfredât fi Çaribi'l-Kur’ân*, Dâru Kahraman, İst., 1986, s.576; Seyyid Ali b. Muhammed el-Cürcanî, *Kitabü’l-Tarîfât*, Basım yeri ve tarihi yok, s.168; Meccüddîn Muhammed b. Yakûb el-Firuzâbadî, *el-Kâmusu’l-Muhît*, I-IV, Matbaatu Mustafa el-Bâbî, Mısır, 1952, II, 115; Hüseyin Kazım Kadri, *Türk Lügati Türk Dillerinin İhtikakı ve Edebî Lügatları*, I-IV, Maarif Matabası, İst., 1943, III, 650; D. B. Macdonald, “Fakir”, *İslâm Ansiklopedisi*, Millî Eğitim Basımevi, İst., 1979, IV, 449; İbrahim Olgun, “Fakr”, *Türk Ansiklopedisi*, I-XXXIII, Millî Eğitim Basımevi, Ank., 1983, XVI, 89; Ahmet Rifat, *Tasvir-i Ahlâk Ahlâk Sözlüğü*, haz. Hüseyin Algül, Tercüman 1001 Temel Eser, Kervan Kitapçılık, ts., s.80; Hasan eş-Şarkavî, *Mu’cemu Elfâzî’s-Sûfiyye*, Müessesetü Muhtâr, Kahire, 1987, s.226; Hasan Akay, *İslâmî Terimler Sözlüğü*, 2.bs., İşaret Yayınları, İst., 1995, s.134; Celal Kırca, “Fakr-Fakir”, *İslâmî Kavramlar*, Sema Yazar Gençlik Vakfı Yayınları, Ank., 1997, s.236; Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Rehber Yayıncılık, Ank., 1997, s.262; Bu kavram muhtevası için ayrıca bakınız: Mehmet Saraç, “Duygu Fakiri Olmak”, *Yeni Dünya*, Yıl: 8, Sayı: 88, (Şubat 2001), ss.26-27.
- 2) el-Firuzâbadî, *el-Kâmusu’l-Muhît*, II, 115; Celal Kırca, “Fakr-Fakir”, *İslâmî Kavramlar*, s.236.
- 3) Selim Kırımı, *Burhânu’l-Ârifin*, Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, No: 2679, vr.11b; İsa Çelik, “Kırım’lı Selim Baba ve Burhânu’l-Ârifin’i” (Atatürk Üni., Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum, 1997, s.92; Kadri, *a.g.e.*, III, 651; Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I-III, Millî Eğitim Basımevi, İst., 1993, I, 585.
- 4) Abdülkâdir es-Sûfî, *Yüz Basamak*, Yeryüzü Yayınları, İst., 1982, s.9.
- 5) Cyprian Rice, O. P., *The Persian Sufis*, George Allen Unwin Ltd., London, 1964, p.44.
- 6) İsmail-i Ankaravî, *Minhâcu’l-Fukarâ*, Rıza Efendi Matbaası, İst., 1286, s.208; Erhan Yetik, *İsmail-i Ankaravî*, İşaret Yayınları, İst., 1992, s.212.
- 7) Ahmed Avni Konuk, *Fusûsu’l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, I-IV, haz. Mustafa Tahralı-Selçuk Eraydın, 2.bs., İFAV Yayınları, İst., 1989, II, 80.

nan şeyleri Hakk'ın rızâsına sunmak ve onun yolunda sarf etmektir. Fakr, kendinde bir varlık görmemek, her şeyi Hakk'a irca etmek, insanın şahsının, amelinin ve halinin Cenâb-ı Hakk'ın bir lütfu olduğunu kabul etmek, dünya malına bağlanmamak, nefse karşı olan alakayı kesmek, onu besleyen bütün yolları kapamak ve her şeyin tasarrufunun Hakk'ın kudret elinde olduğu gerçeğini yaşamaktır⁸.

Fakr terimi, Kur'ân-ı Kerîm'de bir yerde, fakir kelimesi, beş yerde ve fukara kelimesi ise, yedi yerde geçmekte olup, yoksul ve muhtaç olan veya fakr'ın eş anlamlısı olarak muhtaç olma anlamına gelmektedir⁹. Kur'ân'da yer alan fakirlik, genelde maddî ve manevî ihtiyaç anlamında kullanılmıştır. Manevî anlamda bütün insanlar fakir ve Allah Teâlâ'ya muhtaç olup zengin olan yalnız Allah'tır. Bu anlamdaki fakrın insanın temel niteliklerinden biri olduğu hususunda görüş birliği vardır¹⁰.

Kur'ân-ı Kerîm'de bu konu ile ilgili olan âyet-i kerîmelerden birkaçı şu şekildedir: "*Sadakalarınızı nefislerini Allah yolunda vakfetmiş fakirlere verin ki, onlar yeryüzünde dolaşmaya muktedir değillerdir. İstemekten çekindikleri için, hallerini bilmeyenler onları zengin sanırlar.*" (Bakara, 2/273) Buradaki fakirlerden murâdın suffa ehli veya umumiyetle nefislerini Allah Teâlâ'nın taatına vakfeden fakirler olduğu söylenmiştir¹¹. "*Ey insanlar, siz Allah'a muhtaçsınız, Allah ise, gani (zengin) ve övgüye layıktır.*" (Fâtır, 35/15) "*Allah ganidir, siz ise, fakirlersiniz*" buyurulmuştur. (Muhammed, 47/38). Daha sonraları fakr kavramı, bu âyet-i kerîmedeki anlamıyla, bilhassa Allah Teâlâ'ya muhtaç olan ve her şekilde ona tevekkül eden¹² sūfî anlamında kullanılmıştır.

Hadîs kitaplarında Hz. Peygamberin fakirliğe ve fakirlere dair bir çok beyanı yer almaktadır:¹³ "*Allah mümin olan fakir ve iffetli kulunu sever.*"¹⁴ "*Fakirler cennete zenginlerden önce gireceklerdir.*"¹⁵ İmam Rabbânî (1034/1624), bu hadîs-i şerifte geçen fakirin, dinin emirlerini yerine getiren ve yasaklarından da kaçınan sabırlı fakirler olduğuna dikkat çekmektedir¹⁶. Aynı bağlamda şu hadîsler de rivayet edilmiştir: "*Cennetekilerin*

8) Selçuk Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, İFAV Yayınları, 4.baskı, İst., 1994, s.182-183.

9) Muhammed Fuad Abdülbakî, *el-Mu'cemül-Müfehres li Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, İst, 1984, s.524-525; Celal Kırca, "Fakr-Fakir", *İslâmî Kavramlar*, s.236; Bakınız: Kur'ân-ı Kerîm: Bakara, 2/268, Âl-i İmran, 3/181, Nisâ, 4/6.

10) Süleyman Uludağ, "Fakr", *D/İA*, XII, 132, ss.132-134.

11) Ayıntabî Mehmed Efendi, *Tıbyân Tefsîri*, I-IV, Sağlam Kitabevi, İst., 1980, I, 193.

12) D. B. Macdonald, *Agn.*, I, s.449.

13) Bakınız: A. J. Wensinck, *Mu'cemül-Müfehres li Elfâzi'l-Hadîsi'n-Nebevî*, I-VIII, Matbaatu Brill, Leiden, 1965, VII, 186vd.

14) Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd İbn Mâce, *Sünen*, Daru İhyâi't-Turâsîl Arabî, I-II, Basım yeri yok, 1395, Zühhd,5.

15) Ebu İsa Muhammed b. İsa b. Serve et-Tirmizî, *el-Câmiü's-Sahîh*, Tahkik: Ahmed Muhammed Fakih, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, ts, Zühhd, 37, İbn Mâce, Zühhd, 6; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 224.

16) Ahmed b. Abdülhad el-Fârûkî es-Serhendî (İmam-ı Rabbânî), *el-Mektûbât*, I-III, Demir Kitapevi, İst., 1963, III, 53, (38. mektup)

çoğu fakirlerdir.”¹⁷ “Cennete bakıverdim; içindekilerin çoğunun fakir olduklarını gördüm.”¹⁸ Bir başka hadîste de fakrın şu özelliğine dikkat çekilmiştir: “Eğer beni seviyorsan bir destek ve koruyucu olarak fakirliği benimsemeye hazırlan, çünkü fakirlik beni sevenler için hedefine doğru koşan ve önüne gelen her şeyi sürükleyip götüren selden daha süratli (bir iletici)dir”¹⁹.

Hız. İsa (a.s) ise fakr konusunda şöyle buyurmaktadır: “Fakr, dünyada meşakkat, ahirette sevinç; zenginlik ise, dünyada sevinç, ahirette meşakkattir”²⁰. Hız. Ali'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: “Allah Teâlâ, fakrı, mahlûkatı için hem bir lütuf, hem de bir kahr kılmıştır. Lütuf olması durumunda fakir adam güzel ahlaklı olur, Allah Teâlâ'ya itaat eder ve halinden şikayetçi olmaz, aksine fakirliğine karşılık Rabbine (c.c) şükreder. Fakrın bir kahr olarak verilmesinin işareti ise, kişi kötü ahlaklı olur. Allah Teâlâ'ya isyan eder ve sürekli olarak halinden şikayet ederek kaderine karşı gelir.”²¹

Mutasavvıfların maddî ve manevî fakrın lehine söylemiş oldukları sözlerden bir kaç şu şekildedir: Yahya b. Muaz (258/872)²², “Fakr, kul için zenginlikten daha hayırlıdır. Zira zillet fakirlikte, kibir ise zenginliktedir. Zillet ve tevazu ile Allah'a dönmek, amel-leri çoğaltarak ona dönmekten daha hayırlıdır.”²³

“İnsanların en azizi rızâ ehli olan fakirdir”²⁴ diyen Cüneyd-i Bağdadî (297/909)'ye göre tasavvuf sekiz haslet üzerine kurulmuştur: Sehâ, rızâ, sabır, işaret, gurbet, sûf giyme, seyahat ve fakr. Sehâ İbrahim, rızâ İshâk, sabır Eyyûb, işaret Zekeriyâ, gurbet Yahyâ, sûf giyme Mûsâ, seyahat İsa ve fakr Hız. Muhammed (s.a.v)'e aittir²⁵. Dikkat edilirse burada fakrın diğer hasletlere üstünlüğü Peygamberimizin diğer Peygamberlere üs-

17) Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *Sahîh-i Buhârî*, I-VI, 5. bs., Dâru İbni Kesîr, Dimeşk, 1414, Rikâk, 16; Ahmet b. Hanbel, a.g.e., II. s.168, IV, 443, V., 259.

18) Tirmizî, Zühd, 37.

19) Tirmizî, Zühd, 36.

20) Ziyâuddin Nahşebî, *Silkü's-Sulûk Âriflerin Yolu*, çev.Mustafa Çiçekler-Halil Tokar, İnsan Yayınları, İst., 1999, s.123.

21) Ebû Hafs Şihabüddin Ömer es-Sühreverdî, *Avârifu'l-Maârif*, Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, Beyrut, 1983, s.160-161; a.mlf., *Tasavvufun Esasları*, haz. H. Kâmil Yılmaz-İrfan Gündüz, Erkam Yay., İst., 1993, s.207-208.

22) Hayatı için bakınız: Ebû Abdîrrahman es-Sülemî, *Tabakâtu's-Sâfiyye*, Dâru'l-Kitâbi'n-Nefis, Halep, 1986, s.277-279.

23) es-Sülemî, *Tabakâtu's-Sâfiyye*, s.110; Ebu'l-Berekât Abdullah İbn Ahmed en-Neseî, *Medâriku'l-Tenzîl ve Hakâiku'l-Tevîl (Teşîru'n-Neseî)*, I-IV, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1988, III, 337-338; Bedrettin Çetiner, *Ebu'l-Berekât Abdullah İbn Ahmed en-Neseî ve Medâriku'l-Tenzîl ve Hakâiku'l-Tevîl Adli Eseri*, (Atatürk Üni., İlahiyat Fakültesi, Basılmamış Doktora Tezi), Erzurum, 1984, s.179-180.

24) Ebu'n-Nasr es-Serrâc et-Tûsî, *el-Luma' fi'l-Tasavvuf*, Tah., Abdulhalim Mahmud-Abdülbakî Surûr, Dâru'l-Kütübi'l-Hadîs, Mısır, 1960/1380, s.293; a.mlf., *İslâm Tasavvufu*, çev.H. Kâmil Yılmaz, s.224.

25) Ali b. Osman Cüllâbî el-Hucvirî, *Keşfü'l-Mahcûb*, İngilizce'den Arapça'ya tercüme: İsmail Mâzî Ebu'l-Garâim, Tahkik: İbrahim Düsüki, Dâru't-Turâsî'l-Arabî, Kahire, 1974, s.49; a.mlf., *Hakikat Bilgisi*, haz. Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, İst., 1982, s.120.

tünlüğü gibidir. Hallâc'a (309/922) göre ise, "Kul, Allah'a fakrı ölçüsünde Allah ile zengin olur. Fakirliği arttığı ölçüde zenginliği de artar." Semnun Muhib (320/932), "Fakir hiç bir şeye malik olmayan ve hiç bir şeyin kendisine malik olmadığı kişidir"²⁶ diyerek, sâlikin nefse, şeytana ve dünya malına köle olmamasına dikkat çekmektedir. Ebu'l-Huseyn en-Nurî (295/908)'ye göre, fakirin özelliği, yokluk halinde iken sükûnet ve rıza duygusunu korumak, varlık zamanında da sahip olduğu şeyleri dağıtmak, başkalarını kendisine tercih etmektir²⁷. Şiblî (334/945) ise şöyle der: "Fakr, bela getirir. Onun bütün belaları ise izzettir. Evliyâ'nın sıfatı üçtür: Her şeyde Allah'a güvenmek, her şeyde ona muhtaç olmak (fakr) ve her şeyden ona dönmektir."²⁸

Serrâc (378/988)'a göre, fakr ehli üç derecedir: a. Mukarreblerin fakrı: Ne dille ne de içinden kimseden bir şey istemez ve kimseden bir beklentisi olmaz, bir şey verilince de kabul etmez. Bunlar Allah'a yakınlık makamında bulunur. b. Sıddıkların fakrı: Kimse-den bir şey istemez ama istenmeden verildiğinde kabul edenlerin makamıdır. c. Kanaat ehlinin fakrı: Bu gruptakiler de muhtaç durumda kaldığı zaman bu ihtiyacını, söylenildiğinde sevinerek yerine getireceğini bildiği bir dostundan ister²⁹. Yine Ebû Nasr es-Serrâc (378/988) dört büyük halifenin tasavvufî hayat içindeki yerleri konusunda şunları söylemektedir: Dünyayı bütünüyle terk ederek elinde avucunda bulunan her şeyi Allah (c.c) yolunda infak ile fakr-ı tammı seçenlerin imamı Hz. Ebubekir (r.a)'dir. Dünyanın yarısından geçip, yarısını aile efradı ve akrabalarının hukukunu yerine getirmek için ayrılanların önderi Hz. Ömer (r.a)'dir. Dünyalık malı Allah için biriktiren ve yine onun için biriktirmekten sarfi nazar eden, biriktirdiğini Allah (c.c) için infak edip dağıtanların rehberi Hz. Osman (r.a)'dir. Gönlünde bir dünya meyli olmadan dünyayı istemediği halde dünya kendisine doğru geldiğinde reddederek ondan kaçanların imamı ise Hz. Ali (r.a)'dir³⁰.

Meşhur mutasavvıflardan Kelâbâzî (380/990) ise, "Allah Teâlâ'nın öyle kulları vardır ki, yemin etseler, Allah Teâlâ onları yemininde doğru çıkarır"³¹ mealindeki hadîs-i

26) Abdurrahman Câmî, *Nefahâtü'l-üns min Hadarâti'l-Kuds*, çev. Lamiî Çelebî, Sad.: Abdülkâdir Akçipek, Huzur Yayınevi, İst., 1981, s.35; Mustafa Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, 1. bs., Dergâh Yayınları, İst., 1985, s.32.

27) Kelâbâzî, Ebûbekir Muhammed, *et-Ta'arruf li Mezhebi Ehli't-Tasavvuf*, Tahkîk, Mahmut en-Nevâvî, 2. bs., Mektebetü'l-Külliyâti'l-Ezheriyye, Kahire, 1400/1980, s.114; *Doğuş Devrinde Tasavvuf*, çev. Süleyman Uludağ, 2.bs., Dergâh Yay., İst., 1992, s.145; Abdülkerîm el-Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, Tahkîk: Abdülhalim Mahmûd- Mahmûd b. eş-Şerif, Dâru'l-Kütübî'l-Hadîs, I-II, Basım yeri ve tarihi yok, II, 544; a.mlf., *Tasavvuf İlmîne Dair Kuşeyrî Risâlesi*, haz. Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, İst., 1978, s.387; Hucvirî, a.g.e., s.32; a.mlf., *Hakikat Bilgisi*, haz. Süleyman Uludağ, s.107; Sühreverdî, a.g.e., s.54; a.mlf., a.g.e., çev. H. Kâmil Yılmaz-İrfan Gündüz, s.64; Muhammed Parsâ, *Faslu'l-Hitâb Tevhîde Giriş*, çev. Ali Hüsrevoğlu, Erkam Yayınları, İst., 1988, 479.

28) es-Sülemî, *Tabaktu's-Sâfiyye*, s.110; en-Neseî, a.g.e., III, 337-338; Çetiner, a.g.t., s.179-180.

29) et-Tûsî, *el-Luma' fi't-Tasavvuf*, s.56-62; a.mlf., *İslâm Tasavvufu*, çev. H. Kâmil Yılmaz, s.47-48.

30) et-Tûsî, a.g.e., s.182.

31) Buhârî, Sulh, 8.

şerifi fakirlere tahsis ederek şu yorumu yapar: Bu hadis-i şerîf fakirin yemin etmeyeceğini gösterir³². Fakir Allah'tan bir şey istese dilediği şey kendisine verilir, ama o talepte bulunmaz, fakir olmayı tercih eder³³.

Sülemî (412/1021) bazı sûfilerin fakr hakkındaki kanaatlerini şu şekilde sunmaktadır: Sehl b. Abdullah et-Tüsterî (283/898) der ki, "Allah Teâlâ mahlûkatı yarattığında kendisi için zenginliğe, onlar için de fakirliğe hükmetti. Kim zenginlik iddiasında bulunursa Allah'tan menedilir. Kim ki, fakirliğini ikrar ederse fakirliği kendisini Allah'a ulaştırır. Kula yakışan Allah'a muhtaç olmak, başkasından uzaklaşıp Allah'a bağlanmaktır ki, kulluğu halis olsun. Kulluk, zillet ve boyun eğmektir. Alamenti ise, kimseden bir şey istememektir." Ebû Bekir Muhammed el-Vasîfî (320/932 ?) ise, "Kim Allah ile mahlûkattan müstağnî olursa fakir düşmez, kim de Allah ile izzet bulursa zillete düşmez" demektedir³⁴. Hucvirî (465/1072)'ye göre, "Fakir serveti olmayan kişi değildir; arzusu ve isteği olmayan kişidir³⁵.

Hz. Mevlânâ (672/1273), Hz. Süleyman'ın mal ve mülkü gönlünden çıkardığı için, kendisine fakir denildiğini ifade eder³⁶. Yine o, "Hâtem-i Süleymânîyi her şey içinde aradık fakr içinde bulduk. Mahbûba (Hakk'a) varmak için bütün yolları denedik. Fakra râzî olduğu kadar hiçbir şeye râzî olmadı: Çünkü fakr, mânileri kaldırır ve perdeleri yakar. Bütün taatlerin aslı budur, gerisi ayrıntıdan ibarettir"³⁷ demektedir. Mevlânâ fakrı şu şekilde tasvîr eder: "Bu fakr yolu öyle bir yoldur ki, onda arzularının hepsine erişirsin. Temennî ettiğin ne varsa mutlaka o yoldan sana gelir. Savaşta zafer bulma, memleketleri ele geçirme, akrandan üstün olma, iyi ve güzel söz söyleyebilme hâsılı ne muradın varsa "fakr yolunu" seçtiğin vakit bunların hepsi sana gelir. Diğer yolların aksine bu yoldan şikayetçi olan yoktur. Her kim farklı yollarda yürüdü ve çalıştı ise ancak binde birisi emeline ulaştı. O da gönlü hoş ve rahat olarak değil. Çünkü her yolda istenilene kavuşmak için bir sebep ve usul vardır. İstenilen ancak sebepler vasıtasıyla hasıl olur. O yol ise uzak ve engelleyici afetlerle doludur. Sebepler istenilene uygun gelmez, başka türlü olur. Şimdi fakr âlemine gelip çalıştığın zaman, Hakk Teâlâ sana hayaline getirmedığın mülkleri, ilimleri ve âlemleri ihsân eder ve sen "Eyvah, böyle bir şey varken, niçin hakîr şeyler istedim durdum" diyerek, önceden temenni ettiğin şeyden utanırsın. Şimdi her kim kendisini bu yola feda ederse, onun dînî ve dünyevî istekleri gerçekleşir."³⁸

32) Kelâbâzî, *et-Ta'arruf*, s. 114; *Doğuş Devrinde Tasavvuf*, çev. Süleyman Uludağ, s.145.

33) Kelâbâzî, *Doğuş Devrinde Tasavvuf*, çev. Süleyman Uludağ, s.145.

34) es-Sülemî, *Tabakâtu's-Sâfiyye*, s.110; en-Nesefî, *a.g.e.*, III, 337-338; Çetiner, *a.g.t.*, s.179-180.

35) Hucvirî, *a.g.e.*, s.32; *Hakikat Bilgisi*, haz. Süleyman Uludağ, s.105.

36) Tahirü'l-Mevlevî, *Şerh-i Mesnevî*, I-XIV, 2.bs., Şamil Yayınevi, İst., ts., II, 558.

37) Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, *Fîhi Mâ Fîh*, Ter., Ahmed Avni Konuk, haz. Selçuk Eraydın, İz Yayıncılık, İst., 1994, s.116.

38) Mevlânâ, *a.g.e.*, s.132; Veysel AKKAYA, "Yüce Mertebelerin Yolu", *Yeni Dünya*, (Nisan 2000), Sayı: 78, s.45, ss.44-45.

Fakr, mana yolcusunun varmak istediği önemli hedeflerden biridir. Çünkü tasavvuf-taki yüce mertebelere ermenin yolu fakrdır. Mânen fakir olan, beşerî sıfatlardan sıyrılıp kendini bir şeye mâlik görmeyen kimse, sayısız mala mülke sahip olsa bile hiç birine gönül bağlamaz. Sahip olduğu mülkün kulu olmayıp onu kendine kul eder³⁹. Fakr, onu övünç vesilesi⁴⁰ olarak kabul eden Hz. Peygamber'in (s.a.v) sıfatlarından birisi sayılmıştır. Süfîler, zâhîrî fakirliği seyr u sülûkun başlangıcında gerekli bir makam saymışlar, bu nedenle bir çok süfî, ömürleri boyunca yoksul kalmayı tercih etmişlerdir⁴¹. Abdülkadir Geylânî (561/1165-66)'ye göre, Hz. Peygamber "el-fakru fahrî/fakr övünç vesilemdir" buyururken, dünyalık yoksulu olan kimseleri kastetmemiş, belki, Allah Teâlâ'nın zatından gayri her şeyi terk edip, O'na ihtiyaçlarını arz etmeye vurgu yapmıştır⁴². Moalla Câmî (898/1492)'ye göre, fukara, öyle bir zümredir ki, dünyalık mallardan ve sebeplerden hiç bir şeye sahip değiller, onlar Yüce Allah'ın fazlını, ihsânını talep etmekten gayri her şeyi bırakmışlardır. Adı geçen zümrenin her şeyi terk etmelerinin sebebi üçtür:

1. Ahirette verilecek hesabı hafifletmek, ceza veya azap korkusu.
2. Çokça sevap elde etmek arzusu.
3. Taati artırmak ve taatta gönül huzuru bulmak, kalbi dağıtmamak ve manaya yönelmek arzusudur⁴³.

Fakr ile ilgili çeşitli tasnifler yapılmıştır. Bu tasniflerden birisi şöyledir: Fakr iki türdür. Fakr-ı surî: Kişinin malı ve mülkünün olmaması, fakr-ı manevî: Kişinin kendisini mutlak surette Hakk'a muhtaç bilmesi, katında varlıklı olma ile yoksul olma hallerinin bir ve eşit olması, olunca şımarmaması, olmayınca üzülmemesidir⁴⁴. Fakr-ı surî de kendi arasında zarurî fakr ve iradî fakr olarak ikiye ayrılır. Diğer bir tasnifte ise: "*Allahum! beni fakir olarak yaşat, fakir olarak öldür, ve mahşerde fakirlerle birlikte haşret*"⁴⁵ hadîsi ile "*Fakirlik övünç vesilemdir*"⁴⁶ hadîs-i şerîfiyle ifade edilen ve sadece Allah Teâlâ'ya karşı duyulan fakrdır. Ashâb-ı suffaya hitaben, Rasulullah (s.a.v) Efendimiz "*Allah Teâlâ katında kavuşacağınız mükafatı bilseniz içinde bulunduğunuz fakr ve zaruretini arımasını isterdiniz*"⁴⁷ buyurmuşlardır.

39) Selçuk Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, İFAV Yayınları, 4.baskı, İst., 1994, s.182.

40) Hadîsin sıhhati hakkında bakınız: İsmail b. Muhammed el-Aclûnî, *Kesfu'l-Hafâ ve Müzîlü'l-İlbâs, amma şteherâ alâ Elsineti'n-Nâs*, Müessesetü'r-Risâle, 4. bs., Beyrut, 1405, II, 87, Hadîs No: 1835, Aclunî, Hafız İbn Hacer'in bu hadîs için "batıl ve mevzudur" dediğini kaydeder.

41) Annemarie Schimmel, *Tasavvufun Boyutları*, çev. Ender Gürol, Adam Yayıncılık, İst., 1982, s.112.

42) Abdülkadir Geylânî, *Sırrü'l-Esrâr*, çev. Abdülkadir Akçipek, Bahar Yayınları, İst., 1996, s.82

43) Câmî, a.g.e., s.34.

44) Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Marifet Yayınları, İst., 1996, s.184; Surî fakr için bakınız: Hüseyin Küçükkalay, "Kur'ân-ı Kerim ve Fakirlik Problemi", *Diyanet İlmî Dergi*, 31, Sayı:4, (Ekim-Aralık 1995), ss.27-47.

45) Ebu İsâ Muhammed b. İsâ b. Serve et-Tirmizî, *el-Câmiüs'-Sahîh*, Tah., Ahmed Muhammed Fakih, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, Tarihsiz, Zühd, 37.

46) Aclûnî, a.g.e., II, 113.

47) Tirmizî, Zühd, 39.

Sûrî fakr dediğimiz maddî ihtiyaç durumu ile manevî fakr her ne kadar ayrı ayrı şeyler ise de, yukarıdaki hadîs-i şerifte maddî fakrın bile mükafatının kişiyi imrendirecek durumda olduğu aşikardır. “Allahım fakirlikten ve küfürden sana sığınırım”⁴⁸ “Az kalsın fakirlik küfür olacaktır”⁴⁹ ve “Fakirlik iki cihanda kişinin yüz karasıdır”⁵⁰ anlamlarındaki hadîs-i şeriflerde işaret olunan sadece mahluklara karşı duyulan fakrdır⁵¹. Sülemî (412/1021) fakrın aleyhindeki bu hadîs-i şerifleri şu şekilde açıklar: Kimi fakir dünyaya muhtaçtır, dünya varlığı onu zengin eder. Kimi fakir baş olmaya muhtaçtır, arzusu-na kavuşması onu zengin eder. Kimi fakir velayete muhtaçtır, veli olması onu zengin eder. Bunların hepsi yukarıdaki hadîslerde zikredilen kötü fakirliktir⁵². Bu sebeple sabır ve rızâ ile beraber bulunan fakr, kemâl makamlarındandır. Sızlanma ve yakınma ile olan fakr ise, kemâl değil eksikliktir. Hadîs-i şerifte insanı isyana ve hatta küfre kadar götürebileceği ifade edilen fakr işte budur. Zünnûn-i Mısırî (245/859) de bu konu ile ilgili olarak şöyle demektedir: “İnsanların küfre en yakın olanı sabırsız fakirlerdir.”⁵³

İbn Kayyım el-Cevziyye (751/1351), İbn Teymiyye (728/1327)'nin şöyle dediğini nakletmektedir: “Fakirlik benim ayrılmaz ebedî sıfatım; zenginlik de Rabbimin ayrılmaz ebedî sıfatıdır.”⁵⁴ Ahmed Ziyâuddin Gümüşhanevi (1311-1893)'ye göre fakr yani Allah Teâlâ'ya ihtiyaç halinde olma durumu üç kısımdır:

- 1-Avamın fakrı: Var olanı kaybetmemek için yok olanı istememektir.
- 2-Has insanların fakrı: Olmadığı zaman susmaktır.
- 3- Hassın hassı insanların fakrı: Olduğu zaman esirgememektir⁵⁵.

Âbidin Paşa (1324/1906), fakir ve fakat emr-i Hakk'a itaat eden cesur bir mümin, vazifelerini icra esnasında ıstıraplar çekmiş ve dünya sevgisinden uzaklaşmış iken mümkün müdür ki, âdil-i mutlak olan Allah Teâlâ hazretleri ona müderris olmasın? O nevi

- 48) Süleyman İbnü'l-Esâs Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, I-V, Dâru'l-Hadîs, Beyrut, 1394, Edeb, 101, Nesâf, İstiâze, 14.
- 49) Hadîsin sıhhati hakkında bakınız: Aclûnî, *a.g.e.*, II, 107; Bu hadîs'in değerlendirmesi için bakınız: Abdülkadir Geylanî, *Fütûhu'l-Gayb Gizliden Sesler*, çev. Abdülkadir Akçiçek, Bahar Yayınları, İst., 1983, s.87vd.
- 50) Hadîsin sıhhati hakkında bakınız: Aclûnî, *a.g.e.*, II, 113.
- 51) Mahir İz, *Tasavvuf Mahiyeti Büyüklüğü ve Tarikatlar*, Türdav, İst., ts., s.154.
- 52) Ebu Abdîrrahman es-Sülemî, *Sülemî'nin Risâleleri: Tasavvufun Ana İlkeleri*, Tah., Süleyman Ateş, Ank., Üniversitesi Basımevi, Ank., 1981, s.16.
- 53) Süleyman Ateş, *İslâm Tasavvufu*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İst., 1992, s.265.
- 54) Sülemî, *Sülemî'nin Risâleleri*, s.16; Hucvirî, *a.g.e.*, s.28; *Hakikat Bilgisi*, haz. Süleyman Uludağ, s.102; İbn Kayyım el-Cevziyye, *Medâricu's-Salikhîn*, I-III, Dâru'l-Kütübî'l-Arabiyye, Beyrut, ts, II, 440, Sülemî ve Hucvirî'de bulunan bu cümle İbn Teymiyye tarafından şiirle ifade edilmiştir. Fakr'ın hem övüldüğü hem de yerildiği hadîs-i şeriflerin değerlendirilmesi için bakınız: Urbaba, “Meslek-i Fakr ve Fenâ”, *Muhibbân*, 27 Rebû'l-âhir 132720 Kânûn-u sâni 1325, Sene: 3, Numara: 4, ss.5-6.
- 55) Ahmed Ziyâuddin Gümüşhanevî, *Câmiü'l-Usûl Veliler ve Tarikatlarda Usûl*, çev. Rahmi Serin, Pamuk Yayınları, İst., 1979, s.272.

müminler, kalp huzuru içinde pek çok nimet ile şereflenmiş olurlar⁵⁶ diyerek fakrı meslek edinen müminlerin Allah Teâlâ'nın ilhamına mazhar olduklarına dikkat çekmektedir.

Resulullah (s.a.v)'in içinde bulunduğu fakr u zaruret, onun altın dolu dağlardan kaçınmasını daha da kuvvetlendirdi. Çünkü yokluk, doğru yol ve güzel huylara galebe çalamaz. Yukarıda fakrın lehine ve aleyhine zikredilen hadîs-i şeriflerde görülen şekli zıtlık, aslında büyük bir hikmeti ifade ediyor. Peygamber efendimiz fakirliği kendi istekleriyle kabul etmişlerdir. Çünkü o, fakirliğin doğuracağı güçlüğün, ibadet ve peygamberlik vazifelerini ifaya mani olamayacağını, muhabbetini rûhânî aleme doğru sevk edeceğini biliyordu. Binaenaleyh bu şekildeki fakirlik, tabiatıyla övünülecek bir şeydir. İşin manevî tarafına bakılınca fakirliğin bir şeye malik olmamak değil de, malik olmakla beraber israf etmemek, her nevi mal ve mümkün Allah'a ait olduğunu bilmek olduğu anlaşılır. Bu iki hususu bilen irfân ehli için servet, her iki dünyada da mutluluk vesilesidir. Ama sabrı ve irfânı olmayanlar için fakirlik küfre yakın, üzüntü verici bir durumdur. Çünkü böylesine sabırsız muhtaç ve fakirler, mahrum oldukları bu görünüşteki lezzetlerin temini için namuslarının ayaklar altında çiğnenmesine, hırsızlık ve yankesicilik gibi caniyâne hareketlere dahi girişebilirler⁵⁷.

Mutasavvıfların fakrın edepi konusundaki görüşlerine gelince; Onlardan birisi Şakik Belhî (153/770)'nin tevbesine sebep olan şeydir. O'nun zamanında halkın kıtlık içerisinde bulunduğu bir sırada oynayıp eğlenen bir köleyi görmüş ve ona, halkın kıtlıktan çektiği ıstırapı görmüyor musun, nedir senin bu oynayıp zıplaman? Bunun üzerine köle; bana ne? Efendimin kendisine mahsus bir köyü var, bütün ihtiyaçlarım o köyden karşılanır cevabını verince Şakik Belhî (k.s) kendisine geldi ve şöyle dedi: Onun efendisinin bir köyü varsa da o fakir bir mahluktur. Buna rağmen o rızkı için üzülüyorsa, sahibi mutlak manada zengin olan bir müslümana rızkı için endişe etmek yakışır mı hiç?⁵⁸

Ebü Abdurrahman es-Sülemî (412/1021)'ye (k.s) göre: Fakr, kulluk sıfatlarındandır. Kulluk ancak itaati ve boyun eğmeği gerektirir. Fakir, fakirliği ile zenginlere karşı direnirse kalbinde dünya ve dünya adamlarına değer vermiş olur. Fakirlikte tevazu, gözünün iliştiği herkesi kendisinden üstün görmektir. Zira insan kendi eksikliğini kesin olarak bilir. Başkasının kusurunu ise kesin olarak değil zan ile bilir. Fakirliğin usul ve adabına riayet etmeden hiç kimse fakirliğin hakikatine ulaşamaz. Fakir şu özellikleri nefesine güzelce yerleştirmeden tasavvuf yolunda olduğunu iddia edemez. Dünyadan tamamıyla yüz çevirmek, dünya peşinde koşanları mazur görmek, her an ya farz ya vacip yada nafie bir ibadetle meşgul olmak, halkın kabul ve reddinden dolayı evradından ayrılmamak, bir şey biriktirmemek, hiç kimseye karşı kalbinde bir kırgınlık veya kin bulundurmamak,

56) Âbidin Paşa, *Tercüme ve Şerh-i Mesnevî-i Şerîf*, I-VI, Mahmud Bey Matbaası, İst., 1324/1906, IV, 136.

57) Âbidin Paşa, *Tercüme ve Şerh-i Kasîde-i Bürde*, Mahmut Bey Matbaası, İst., 1324, s.40-41; a.m.f., a.g.e., *Tercüme ve Şerheden*: Âbidin Paşa, Sad.: Ömer Faruk Harman, Gençlik Basımevi, İst., 1977, s.42.

58) Kuşeyrî, a.g.e., çev. Ali Arslan, Arslan Yay., İst., 1980, s.55-56.

insanları görmekle amelini bozmamak, insanların övmesi yüzünden kendisini beğenmek ve insanların kendisinden yüz çevirmesine bozulmamak. Akıllı olan kimse bilsin ki, kardeşlerinin kusurlarını gören ve onları anlatan kimseye Allah Teâlâ kendi kusurlarını göstermez⁵⁹. Burada fakirin mutasavvıf ile eşanlamlı olarak kullanıldığı açıkça görülmektedir.

Abdülkadir Geylanî (561/1165-66) Hazretlerine göre ise fakrın edepi şöyledir: Fakir bir kimseye düşer ki, bir zengin zenginliği üzerine titrediği gibi fakrı üzerine titreyerek, geleceği için endişe içerisinde olmaya. Fakir ölüme hazır olmalı, her saat onu beklemelidir. Yarattıkları kalbinden çıkarmalı, zenginlerle iyi geçinmelidir. Takva ve vera halini elden bırakmamalı, halktan bir şey istememeyi bilmelidir. Din kardeşlerine karşı güler yüzlü olmalı, asık suratlı olmamalı, onlarla mücadele ve münakaşaya girmemelidir⁶⁰.

Schimmel, büyük mutasavvıf Hz. Mevlânâ (672/1273)'yı kendisine rehber edinen Muhammed İkbâl'deki fakr düşüncesini şu şekilde değerlendirmektedir: "Ego'nun takviyesinde aşkın yanında ikinci mühim bir amil olarak fakr gösterilmektedir. İkbâl'in sisteminde fakr; cesaret ve cüretle birlikte gider, bu zâhirî bir yoksulluk değildir. O, "Fakirlik övünç vesilemdir" hadîsinin fehvasınca ve büyük mutasavvıfların da muhtelif yerlerde söyledikleri gibi müspet bir haldir. Dünyada hiç mala mülke ehemmiyet vermemek ve hiç kimsenin mihneti altında kalmamak demektir. Hiç bir şeye muhtaç olmamak ve bu fakr ile bütün dünyaya sahip olmak, İkbâl'in ülküsü işte budur⁶¹.

Fakirlik ve zenginlik ile ilgili mutasavvıfların değerlendirmeleri şu şekildedir: Süf-yân-ı Sevri (161/778) şöyle demektedir: Fakirler ve zenginler üç şeyi tercih etmişlerdir. Fakirler, nefsin rahatlığı, kalbin huzuru ve hesabın azlığını; zenginler ise, nefsin yorgunluğunu, gönlün meşgalesini ve hesabın zorluğunu tercih etmişlerdir⁶². Sühreverdî (632/1234)'ye göre, zenginlikte de fakirlikte de bir fazilet görülmemesi gerekir. Fazilet Hakk'ın kişiyi muvaffak kılarak yönlendirdiği ve bu sebeple ilahî izin bulunduğu inanılan işlerdedir. Bazen Allah Teâlâ kulunu fakra ters düşen bir zenginliğe sevkeder. O zaman fakir, fazileti Allah'ın izniyle gelen bu zenginlikte görür. Sadık müridlerin ise bağlılıkları sağlamlaşmadıkça zenginliğe dalıvermelerine izin verilmez⁶³. Buradan anlaşılabilir ki, Allah Teâlâ kimisi hakkında fakirliği, kimisi hakkında ise, zenginliği hayırlı kılabilir. Muhtemelen burada övülen, şükreden zengin ve sabreden fakirdir.

Yahya b. Muaz er-Râzî (258/872), Ahmed b. Ebû'l-Havârî (230/844), Hâris el-Muhâsibî (243/857), Ebû'l-Abbâs b. Ata, Ruveym el-Bağdadî (303/915), Ebû Sa'd Fazlul-

59) es-Sülemî, *Sülemî'nin Risâleleri*, s.187-195.

60) Abdülkadir Geylanî, *el-Gunye li-Tâlibî Tarîki'l-Hak Hakkı Arayanların Kitabı*, çev. Abdülkâdir Akçiçek, Sağlam Kitabevi, İst., 1991, s.1085-1093.

61) Muhammed İkbâl, *Câvinâme*, çev. Annemarie Schimmel, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ank., 1989, s.40.

62) Ebû Hâmid Muhammed el-Gazzâlî, *Ihyâu Ulûmi'd-Dîn*, I-IV, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, ts, IV, 204.

63) Sühreverdî, *a.g.e.*, s.55; a.mlf., *a.g.e.*, çev. H. Kâmil Yılmaz-İrfan Gündüz, s.67.

lâh el-Muheyânî ğinâ ile muttasif olmanın, fakr ile muttasif olmaktan daha faziletli olduğunu; çünkü ğinâ hem Allah hem de kul arasında bir vasıf olarak kullanılabilirken, fakr sadece kula has bir vasıftır, şeklindeki görüşü savunmuşlardır. Dolayısıyla hem kul hem de Allah hakkında kullanılacak bir vasıf, sadece kul hakkında kullanılan bir vasıftan daha üstündür. Ancak Ebû Bekir Varrâk, Ebû Ali ed-Dekkâk (405/1015) gibi, mutasavvıfların çoğunluğuna göre, Hucvirî (465/1072)'nin de ifade ettiği gibi, bu tür bir istidlal yanlıştır. Çünkü Allah ile kul arasında bu anlamda bir müştereklik, bir ilgi söz konusu değildir. Zira Allah Teâlâ'nın ğinâsı kulun ğinâsından farklıdır. Mutasavvıfların büyük bir kısmı, iki sebepten dolayı sūfînin ğinâ ile değil de fakr ile tavsif edilmesini tercih ederler. Birincisi, hem Kur'ân-ı Kerîm hem de hadîs-i şerîfler fakirleri övüyor ve onların Allah Teâlâ'ya daha yakın ve daha sevimli olduklarını ifade ediyorlar. İkinci sebep ise, her insanın mutlak manada Allah Teâlâ'ya muhtaç olmasıdır. Başka bir ifadeyle, ister zengin ister fakir olsun, her insanın Allah'a muhtaç olması, onun tabiatının gereği ve sonucudur. Asıl kulluğun manası da budur⁶⁴. Hatta sūfîlerden bir kısmı fakr'ı makamların en üstünü olarak kabul etmişlerdir⁶⁵. Serrâc (378/988) yüce bir değere sahip olan bu haslete sahip insanlara şu ikazı yapmaktan kendini alamamıştır: İçinde sabır, rızâ ve tefvîz bulunan fakr, bu hasletlere yakın olmayan fakrdan daha tam ve daha kâmilidir. Fakrı görmek, onunla mutlu olmak veya onunla böbürlenmek bu hale ârız bir illettir ve manevî makama perdedir⁶⁶.

Hucvirî (465/1072)'ye göre, mutasavvıfların fakr'dan üstün tuttıkları ğinâdan mak-satları, avamın zenginlik adını vererek kastettikleri mana değildir. Çünkü bu anlamdaki ğinâ nimeti ele geçirmekten ibarettir, diğer anlamdaki ğinâ ise, mun'ime, yani nimeti verene nail ve vâsil olmaktır. O halde nimeti verene vâsil olmak ayrı şey, Allah'tan gafil olmak ise, ayrı şeydir⁶⁷. Mutasavvıflar zenginliği, dünya keyfiyetlerine bağlanmak demek olan masivâ'dan uzak kalmak şeklinde tarif ederler⁶⁸. İnsanlardan istiğna ederek, hayatını ibadet ve taata, Kur'ân, iman ve İslâm'a vakfeden zatlara manen zengin manasına fakir denilmiştir⁶⁹. Manevî anlamda fakirlik, servet isteğinin olmayışıdır. Bu öteki dünya nimetlerini istemenin de yokluğu demektir. Gerçek fakr'ın alametlerinden birisi de mutasavvıfların hiç kimseden bir şey istememeleridir⁷⁰.

64) Hucvirî, a.g.e., s.27-28; *Hakikat Bilgisi*, haz. Süleyman Uludağ, s.101-102; Ebu'l-Alî Afîfî, *Tasavvuf (İslâm'da Manevî Devrim)*, çev. H. İbrahim Kaçar-Murat Sülün, Risale Yayınları, 1996, s.306-307; Kuşeyrî, a.g.e., II, 542, 549; a.mlf., a.g.e., Çev. Süleyman Uludağ, s.385, 390-391; Fakr ve ğinâ'nın mukayesesi için ayrıca bakınız: İbn Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, II, 263vd; Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed Zerrûk, *Kavâidü'l-Tasavvuf*, 3.bs., el-Mektebetü'l-Ezheriyyetu li't-Turâs, Kâhire, 1409/1989, s.118; eş-Şarkavî, *Mu'cemu Elfâzi's-Sâfiyye*, s.105-107.

65) Hucvirî, a.g.e., s.33; *Hakikat Bilgisi*, haz. Süleyman Uludağ, s.106; İbn Kayyım el-Cevziyye, *Medâricü's-Salîkîn*, I-III, Dâru'l-Kütübi'l-Arabiyye, Beyrut, ts, II, 438; a.mlf., a.g.e., *Kur'ânî Tasavvufun Esasları*, çev. Ali Ataç ve Arkadaşları, İnsan Yay., İst., 1990, II, 339.

66) et-Tûsî, *el-Luma'î fi't-Tasavvuf*, s.522; a.mlf., *İslâm Tasavvufu*, çev. H. Kâmil Yılmaz, s.418.

67) Hucvirî, a.g.e., s.29; *Hakikat Bilgisi*, haz. Süleyman Uludağ, s.103.

68) Selahaddin Şar, *İslâmî Bilgiler Ansiklopedisi*, Çelikkilt Matbaası, İst., 1964, s.66.

69) Abdullah Yeğîn, *Yeni Lugat*, Hizmet Vakfı, İst., 1983, s.147.

70) Schimmel, a.g.e., s.112.

İmam Rabbânî (1034/1624) ise, bir bağlısına şunları yazıyor: “Anladığıma göre fakirlerin arasından ayrılp zenginlerle sohbe başlamışsın. Ne kötü şey bu yaptığın. Fakirlerin çöplükleri zenginlerin saraylarındaki sedirlerden daha iyidir. Leziz yemeklere ve süslü elbiselere düşkünlük seni bu belanın kucağına attı. Bir gün gerçek bütün çıplaklığıyla önüne gelecek ve sen pişmanlık duyacaksın. Fakat her şey bitmiş sayılmaz, işin esasını düşün ve Allah’tan uzaklaştıran her şeyi terk et.”⁷¹

Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî (751/1350) ve Takiyyüddîn İbn Teymiyye (728/1327) gibi âlimler sūflilerin fakrı zenginlikten üstün tutmalarını tenkit etmişlerdir. İbnü'l-Cevzî'ye göre servetin miktarı yerine servet biriktirmedeki niyete ve bunun ne şekilde kullanıldığına bakmak gerekir. İbn Teymiyye, Kur'ân ve sünnette fakr kavramının dar ve zahif anlamda gâninin ziddi olarak kullanıldığını, tasavvufun ilerlemiş dönemlerinde bu kavrama yüklenmiş olan anlamlarla ilişkisi bulunmadığını ileri sürer. Ona göre, zengin ile fakirden hangisinin daha üstün olduğu yolundaki sorunun cevabı, hangisi takvada daha ileri ise onun üstün olduğu şeklindedir.⁷²

İlahî varlık ve büyüklük içinde, kendi nefsinden yok olup, Allah Teâlâ'nın varlığı ile var olan, olgun bir ruh taşımayan insanın maddî varlığının hiçliğini idrak eden, çalışmayı, başkalarına hizmet etmeyi vazife hatta ibadet bilen⁷³ mutasavvıflar çalışıp kazanarak hayatlarını devam ettirmeye, başkalarına yük olmamaya azamî gayret göstermişlerdir. Hatta bu hususta onlar meslekleriyle, yaptıkları işlerle ilgili sıfatlarla da anılmışlardır. Tasavvuf tarihinde debbâs (şerbetçi), harrâz (boncukçu, ayakkabıcı), na'âl (pabuççu, nalbant), hallâc (pamuk, yün ve saire eğiren), nessâc (dokumacı), kassâr (çamaşırıcı), kassâb (kasap, kamış satan), dekkâk (un tüccarı, değirmenci), haddâd (demirci) gibi sıfatlarla mevsûf isimlere sıkça rastlamamız⁷⁴ onların geçimlerini kendi el emekleriyle sağladıklarının bir delili sayılabilir.

Sabri Ülgener şu sözleriyle gerçek mutasavvıflara yakışmayan şu davranışı eleştirmektedir: “Tarikatlarla birlikte kendilerini tamamıyla zühd ve irşad tarafına adanmış bir lider takımının teşekkülü ile beraber geçimlerini sağlamak görevi ve sorumluluğu da tabana itilmiş oldu. Üsttekini beslemek ayakta tutmak alttakinin görevi haline geldi. İş ve

71) Rabbânî, *a.g.e.*, I, 126, (132. mektup); Yaşar Nuri Öztürk, *Kur'ân-ı Kerim ve Sünnete Göre Tasavvuf İslâm'da Rûhî Hayat*, 3. bs., İFAV Yayınları, İst., 1989, s.234.

72) İbn Teymiyye, *Mecmû'u Fetâvâ*, Tertib: Abdurrahman b. Muhammed el-Âsımî, Dâru Âlemi'l-Kütüb, Riyâd, 1991, I-XXXV+II, XI, 20vd, 119vd; İbn Kayyım el-Cevziyye, *Medâricu's-Salikin*, II, 442; *Kur'ânî Tasavvufun Esasları*, çev. Ali Ataç ve Arkadaşları, II, 343; Uludağ, “Fakr”, *DİA*, XII, 134, İbnü'l-Cevzî, *Telbîsu İblis*, s.170vd'dan naklen.

73) Nihad Sâmî Banarlı, *Tarih ve Tasavvuf Sohbetleri*, Kubbealtı Neşriyatı, İst., 1984, s.258-259; Mutasavvıfların insanlığın hizmeti için çalışması ile ilgili olarak daha geniş bilgi için bakınız: Ömer Lütfi Barkan, “Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I; İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zâviyeler”, *Vakıflar Dergisi*, II, 284vd, ss.279-304, İst., 1974.

74) Dilaver Güter, *Abdülkâdir Geylânî Hayatı Eserleri Görüşleri*, İnsan Yayınları, İst., 1999, s.204-205.

çalışma külfetini tabanın sırtına vurup tarikat derecelerini üste tırmanmayı başaranlar, taşkın bir tüketim ve gösteriş tutkusuna kapı araladılar, hatta onun da ötesinde kapıyı ardına kadar açtılar.”⁷⁵ Burada dikkat edilmesi gereken iki husus bulunmaktadır. Birincisi, kendine tabi olan müridlerin kazançları ile geçimini sağlayarak bulunduğu makamı istismar edenler kastediliyor ise buna hak verilebilir. Ancak bunu bütün müsavvıflara mal etmek doğru olmasa gerektir. Diğeri ise, müsavvıfların dünyalık elde etmeyi değil, onu kalbe koymayı reddettiklerinin anlaşılmasını sağlamıştır. Zengin bir müsavvıfın kendi servetinden israfa gitmeksizin istifade etmesi diğer müslümanlar gibi tabii haktır. Bunun yadırganmasının doğru olmayacağı kanaatini taşımaktayız. Ülgener, burada ifade ettiği müsavvıflardan, sulandırılmış ve tabana indirilmiş haliyle tasavvufu yaymaya çalışan yarı derviş, yarı taklitçi yığınları kastettiğini aynı eserinde tasrîh etmektedir⁷⁶.

Yaşar Nuri Öztürk ise bu konu ile ilgili olarak şunları söylemektedir: Muhammedî fakrı seçme hususunda bize yardımcı olacak ölçüler şunlardır: Muhammedî fakr sahip olmamak değil, sahip olunan şeylere köle olmamaktır. Eğer sahip olduğumuz şeyler bize sahip olmaya, gönlümüzü doldurmağa başlarsa o zaman şu ölçü geçerli olacaktır. “Hiç bir şeyi kendine sahip kılmamak için hiçbir şeye sahip olmamak.”⁷⁷ Bu hususu Hz. Mevlânâ (672/1273) (k.s) “denizi, sadece gemiyi yüzdürmek için kullanmak” diye nitelendirmiştir. Bütün bunlardan istenen Hak’tan gafil olmamaktır. Hak’tan gafil bıraktıktan sonra zenginlik de kötüdür, fakirlik de. Nice zenginler vardır, gönül aynaları servet lekesiyle kirlenmiştir. Nice yoksullar vardır ki servetin hayali dahi iç dünyalarını putlarla doldurmağa kâfi gelmiştir. Bunun içindir ki gerçek zenginlik, kişiden hem yoksulluğu hem de yoksulluk korkusunu gideren zenginliktir. Bütün mesele Allah Teâlâ ile aramıza giren o baltalayıcı endişenin yok edilmesidir. Bunu yok etmeyen zenginlik de beladır fakirlik de. Anlaşılan odur ki, fakirliğin daha çok övülmesi zenginliğin kötülüğüne delalet etmez. Fakr yolunun daha emin olduğunu gösterir. Muhammedî fakr, iffete zarar getirmeyen yoksulluktur. İffete dokunan yoksulluk makbul olmaktan çıkar. Tasavvufî ölçü şudur: İffeti tehlikeye düşen dervişin en ileri ibadet ve zikri geçimini sağlamak için çalışmaktır. İnsanlık tarihi fakirin sefil, zelil ve değersiz olduğu yolunda zâlim bir kanaate öncelik tanımıştır, Hak ehlinin işi bunu yıkmaktır. O zehrin panzehiri de fakirliği övmektir. Birisi çıkar da maddî fakirliği biricik zafer yolu gösterirse ona da karşı çıkar⁷⁸.

Övülen fakr kalpte ağyarın bulunmamasıdır, yerilen zenginlik ise, kalbin ağyar ile meşgul olmasıdır. Kalpte ondan başkası bulunmadıkça hem fakr hem de zenginlik iyi-

75) Sabri F. Ülgener, *Zihniyet ve Din: İslâm Tasavvuf ve Çözülme Devri İktisat Ahlakı*, Der Yayınları, İst., 1981, s.101-103.

76) Ülgener, a.g.e., s.122.

77) Ebûbekir Ahmed b. Ali el-Hatib el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, I-XIX, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, ts., X, s.283, (Bâyezid-i Bistâmî'ye fakirin vasfı nedir? diye sorulduğunda verdiği cevaptır.)

78) Öztürk, *Kur'an-ı Kerîm ve Sünnete Göre Tasavvuf*, s.229-245.

dir⁷⁹. Zühd, vera, şükür ve îsâr terimleri gibi fakr terimi de madde ile mana, ruhla beden, Allah ile eşya arasındaki tercihimizle ilgilidir. Hangisinin esas alınacağı konusuyla alakalıdır. Çağımızın bütün eğitim, propaganda ve iletişim araçları, kazanmak daha çok kazanmak, tüketmek daha çok tüketmek kanserini yaygınlaştırdığı için fakr gibi bir çok konunun değil gündemde yer alması, telaffuzu bile tebessümlere sebep olmaktadır. Çünkü insanlar insanca kazanıp, insanlarla dostça paylaşarak yaşama noktasından uzaklaşmış, gösteriş ve egoizmin pençesinde, açgözlülük ve pragmatizmin girdabında hayatlarını devam ettirmektedirler. Toplum için harcadığı para, rantıyla ilgilidir, verdiği zekat şöretiyle alakalıdır, kurduğu vakıf, holdingin prestijini yükseltmeyi hedeflemektedir. Bu insanları cömert olarak tavsif etmek mümkün değildir. İşte gerçek fukaralık budur. Bu sefil hayattan kurtulmak, bu gönül fukaralığını alt etmek, bu cimrilik ve pintiliği yok etmek gerekir. Dervişlerin sürekli olarak söyledikleri şey şudur: Sonsuz güzellikler, sahiltsiz zenginlikler gönül dünyamızdadır. Diğer zenginlikler geçici ve yok olucudur. Sürekli olanı aramak bulmak gerekir. İnsanı tatmin eden ve susuzluğu gideren pınar budur. Diğer "su" gibi görünen parıltılar seraptır, aldatıcıdır, susuzluğu giderici değil artırıcıdır. Hırsı yok edici değil çoğaltıcıdır⁸⁰.

Afiff (1386/1966) ise, fakr konusu ile ilgili olarak şunları ifade etmektedir: İlk mutasavvıflar fakr ve ğinâ üzerinde durmuş ve bu iki kavramı maddî çerçevede anlamışlardır. Bu nedenle, tarikatlarında fakr'ı esas almış ve dünya malından hep uzak kalmaya çalışmışlardır. Hatta zühd için bu prensibi zorunlu addetmişlerdir. Ancak hicrî üçüncü asırdan itibaren mutasavvıflar fakr ve ğinâ kavramlarını felsefleştirmiş ve mefhumlarına farklı anlamlar katmışlardır ki, bu anlamların insanların sahip olduğu dünyalık mal ve mülkle hiçbir bağlantısı söz konusu değildir. Tam tersine bu kavramları insan nefsi, bu nefsin özellik ve arzuları, Allah Teâlâ ve onun kulla olan ilişkisi gibi hususlarla irtibatlandırmışlardır. Fakir ismi, sûfi çevrelerde erken dönemde yayılmış ve neredeyse sûfi için alâmet-i farika olmuştur. Onlara göre fakir, Allah Teâlâ'ya karşı muhtaç oluşunu sağlayan özellik ve meziyetleri yakalayan ve bu minval üzere hayat süren kamil sûfidir⁸¹.

Edebiyatımızda da fakr ve fakir mevzularına yeterince değinilmiştir.

Fukara kalbine her kim dokuna.

Dokuna sinesi Allah okuna.

Fakr imiş fakr Fuzulî şeref-i ehl-i vücud.

Özüne eyleme hemdem fukaradan gayrîyi.

Hayalî fakr şalına çekerler cismi uryanı.

79) el-Hucvirî, *a.g.e.*, s. 32; a.mf., *Hakikat Bilgisi*, haz. Süleyman Uludağ, s.105.

80) Mustafa Kara, "Fukaralıktan Kurtulmak", *Yeni Dünya*, Yıl: 8, Sayı: 88, (Şubat 2001), s.20-21, ss.20-21.

81) Afiff, *a.g.e.*, s.304-305.

Onunla fahr edenler, atlas u dibayı bilmez.

Ne bilsin lezzet-i fakrı, fanâ-yı mâlu câh ehli.

Bu zevki gel kanâat köşesinde merd-i Hak'tan sor.⁸²

17. Asır şairlerinden Çevrî ise,

Ol şehin fakr ile fahr ettiğini guş edeli

Reddim ehli keremin nimeti bîş u kemidir

Tan eder malik-i dinara ğınayı kalbim

Gerçi bu tekyegehin müflisi bî-dirhemidir.

Şair burada "Peygamber (s.a.v) efendimizin fakr ile iftihar ettiğini" işittiğimden beri, ehl-i keremin lütuflarının azını da çoğunu da reddetmişimdir. Her ne kadar bu dünyada beş parasız müflis bir adam isem de malik-i dinara yani zenginlere gönlüm tan eder, demektedir⁸³.

Necati Bey ise, fakir olsa da, kalbinin Hz. Peygamberin sevgisiyle çok zengin olduğunu, bu bakımdan reyhan çiçeğinin saksıda olmasına taaccüp edilmemesi gerektiğini şu beytiyle ifade eder.

Fakir isem n'ola şevküm içimde dopdoludur

Acep mi olsa reyahin ile kabil-i sifâl⁸⁴

Rûmî-i Asr (Asrın Mevlânâ'sı) olarak bilinen Muhammed İkbâl (/13571938) ise, tasavvufî ve teknik anlamdaki fakr konusunda şöyle seslenmektedir:

Menbaı hicaz olan fakrın peşine düş, eğer sabredebilersen,

O fakr ki insana tüm isteklerden azadelik fazileti ilahiyyesini kazandırır.

Kim sahipse bu şerefli fakra bir gazidir.

O kılıcı ve mızrağı olmasa da onda müminin serveti saklıdır.

Yalvar Rabbe ta ki bu fakrı.sana da ihsan etsin⁸⁵

Tüketim toplumu olmamızın tabii bir neticesi olarak, temel ihtiyaçlarımızı karşıladıktan sonra suni ihtiyaçlar üretip onların tüketimine de hız verdik. Bütçemizin altından kalkamayacağı bir tüketim hamlesine girdik. Ödemeler sırasında maddî ve manevî huzurumuzun bozulmasına kendi elimizle zemin hazırladık. Yukarıda özelliklerini sıraladı-

82) Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s.184.

83) İz, *a.g.e.*, s.155-156.

84) Osman Kavalcı, "*Divan Şiirindeki Na'ılarda Dinî ve Tasavvufî Unsurlar*", (Atatürk Üni., Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi), Erzurum, 1992, s.203.

85) Muhammed Münevver, *İkbâl'de Kur'anî Hikmet*, çev. M. Ali Özkan, İnsan Yayınları, İst., 1995, s. 47; Muhammed İkbâl'in teknik ve tasavvufî anlamıyla kullandığına inandığım fakr düşüncesini ihtiva eden bir konu üzerinde çalışmaktayım. Bu konuyu daha geniş bir şekilde adı geçen çalışmada ele almayı düşünüyorum.

ğımız bir toplumda, kendi nefsinin disiplin altına alan, nefsi arzularından feragat eden, kendi halinde sade bir derviş zanaatkâr ve tüketici, dinle ilişkisi olmayan bir kişiden daha dindar olması sebebiyle pekala iktisadî refaha katkıda bulunduğu⁸⁶ gibi toplumsal huzurun teminine de yardımcı olmuş olur.

Çalışmayı, kendi elinin emeği ile geçinmeyi emreden bir dinin mensupları olan mutasavvıfların, "Dervişliği bulan kişiye bir lokma bir hırka yetmez mi" sözünü yine bir sûfi olan Muhammed Nuri Şemseddin (1280/1863) şöyle izah etmektedir: Hırkadan murad, insanlık hırkası, lokmadan murad ise, Allah Teâlâ'nın cemâlidir⁸⁷. Mutasavvıflar ömürleri boyunca çalışıp kazanmayı elden bırakmamışlar, Allah Resulünün sünneti gereği kendi servetlerini fakirlere sarfederek, manevî fakrın yanı sıra maddî fakirliğe de talip olmuşlardır.

Bütün bu değerlendirme ve tesbitlerin neticesinde fakr kelimesi, başlangıçta sözlük anlamıyla kullanılırken İslâm medeniyetinin sonraki dönemlerinde özellikle Kur'an ve sünnetin etkisiyle ve ayrıca Kur'an sonrası dönemde mutasavvıfların farklı yorumlarıyla adı geçen kelime, anlam değişikliğine uğrayarak yepyeni bir ıstılahî anlam kazanmış ve tasavvufî terminolojide bu anlamıyla kullanılmıştır.

Hülâsa, İslâm medeniyetinin ilk yıllarında, anlam açısından zenginliğin karşıtı yani maddi ihtiyaç ve sıkıntılar içerisinde bulunan insanları tanımlayan bir kavram olan fakr/fakir, daha sonraki dönemlerde bu konu ile ilgili âyet-i kerime ve hadis-i şeriflerden tabii olarak çıkarılan anlamların etkisiyle tasavvufî bir terim mahiyetine bürünmüş olup, sadece Allah Teâlâ'ya muhtaç olan sûfi manasını da kazanmıştır. Hatta fakr terimindeki bu anlam değişiminin etkisi o kadar yoğunluk kazandı ki, mutasavvıflar arasında bu terim, neredeyse zihne ilk olarak gelen maddî içerikli fakr anlamıyla değil, manevî ve tasavvufî terminolojideki ıstılahî anlamıyla kullanılır oldu.

Günümüz insanı fakr noktasında tasavvufî düşünce ile mistisizmdeki dünyadan kaçış anlayışını birbirine karıştırmaktadır. Tasavvufî düşünce, insanı maddeden koparmakta bizatihi maddî alemle içiçe yaşamaya sevketmekte, ancak böyle bir ortamda insanların gönül âlemini maddî ihtiraslardan soyutlamayı hedeflemektedir. Bu sebeple mal mülk sahibi olmak mutasavvıfların işaret ettikleri fakra engel değildir.

Tasavvufî terminolojide fakr, insanın dünyevi şeylerden/masivâdan gönlünü arındırması, maddî açıdan fakir de olsa zengin de olsa kalbini yalnızca Allah Teâlâ ile zengin kılması halidir. Bu anlamda fakr düşüncesinin, her şeyin madde planına indirgendiği günümüzde, insanlık için bir huzur kaynağı olabileceğini ifade etmek mümkündür.

86) Ülgener, a.g.e., s.44; H. Ezber Bodur, "Modern Kapitalizmin Doğmasında Dinin Rolü", *AÜİF Dergisi*, Sayı: 9, s.101, ss.80-108, Erzurum, 1990.

87) Muhammed Nurî Şemseddin, *Miftâhu'l-Kulûb Gönüller Açan Kitap*, haz. Abdülkâdir Akçiçek, İst., 1983, s.428.